

ESKİ TÜRK YAZITLARINDA KAĞANIN VASIFLARI VE GÖREVLERİ

Zekiye TUNÇ*

Öz

Bozkır kültürünün temsilcileri olan Türkler tarih sahnesine çıktıkları ilk zamanlardan itibaren tanınmış bir kavimdir. Çin'den Tuna'ya kadar geniş bozkır sahasında at koşuturan bu kavim büyük işler başarmıştır.

Eski Türk devletlerinin güçlü olmalarında liderlerinin katkısı oldukça fazladır. Türkler idari sistemlerinin en üst katmanında bulunup devleti yöneten kişilere "kağan" ismini vermişlerdir. Kağan, Tanrı tarafından kut verilerek seçilir ve bu durum Türklerdeki yönetim biçiminin özgünlüğünü gösteren bir inançtır, diyebiliriz. Devletin iyi yönetilmesi Tanrının verdiği kutun sahiplenip ona göre kağanın görev ve sorumluluklarını yerine getirmesi ile mümkündür. Bu yapılmadığı takdirde yöneticilere verilen kut geri alınır.

Türk devletlerinin geleceğini genel olarak yöneticilerin iyi-kötü vasıfları belirlerdi. İyi vasıflı bir yönetici bilge, akıllı ve cesur olma özelliklerine sahiptir. Bu sebeple tarihte Mete Han, Attila, Mukan Kağan, İltiş Kağan, Bilge Kağan, Moyun-Çor Kağan gibi yöneticilerin devletlerini güçlendirdiklerinden bahseder ve milli kahraman olarak dillendiririz. Türk milletinin başarılı kağanları milletin huzur içinde yaşamalarını sağlamışlardır. İdarreciliği zayıf kağanlar milletin talihinin kötüye gitmesine sebep olmuşlardır.

Anahtar Kelimeler

Türk, Kağan, Yazıt, Kahraman, Bilge

THE QUALIFICATIONS and DUTIES of KHAGAN in OLD TURKIC INSCRIPTIONS

Abstract

Turks, who are the representatives of the steppe culture, have been a notable tribe since they first appeared on the stage of history. This tribe, dominated a wide area of moorland among China and Danube River, has accomplished great tasks. The leaders of ancient Turkic states had significant contributions to the might of those states. Turks named those people who were at the top of the administrative system and ruled the state as "khagan". Khagans were chosen by the god (Tengri)

* Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Sinop/Türkiye. ztunc@sinop.edu.tr
ORCID: 0000-0002-4308-0704
Makalenin Gönderilme Tarihi: 11.12.2017
Makalenin Kabul Tarihi: 28.03.2018
Makalenin Yayınlanma Tarihi: 24.04.2018

himself through its bestowal of kut. It can be claimed that this is a belief showing the originality of the administrative system among Turks. Effective administration of the state is possible if the khagan, who embraces the kut bestowed by Tengri, fulfills his duties and responsibilities. Unless it was achieved, the kut granted to the rulers was taken back. It was generally the good and bad qualifications of rulers that determined the future of the Turkic states. A ruler with positive qualifications is to be wise, smart and valiant. Thus, it is stated in history that rulers such as Maodun, Attila, Mukan Khagan, Ilterish Khagan, Bilge Khagan and Moyun-Chur Khagan reinforced their states; therefore, they are recalled as national heroes. The successful khagans of Turkish Nation ensured that the nation enjoyed a peaceful life. Khagans with weak administration skills, however, caused the fortune to the nation to go worse.

Keywords

Turk, Khagan, Inscription, Valiant, Wise

GİRİŞ

Türkler, karakteristik özellikleri dolayısıyla tarih boyunca varlıklarını sürdürmüşlerdir. Dünyanın ilk kavimlerinden olup günümüze kadar varlıklarını sürdürmeleri onların devlet kurmayı kolaylıkla becerebilmeleri ile açıklanabilir. Türk milleti için devlet, kutsal bir hüviyete büründürüldüğünden başiboş şekilde dolaşmayan ve dönemin siyasi güçlerinin hegemonyasını kabullenmeyen bir tavır sergilemiştir¹.

Türklerde devlet siyasi, askeri, sosyo-ekonomik hayatı düzene sokan bir liderin yönetiminde bodun ile boylardan meydana gelen ve bir arazi üzerinde kurulan teşkilattır, diyebiliriz². Türklerde devletin oluşumunda dört ana ilkeden bahsedilir: Halk, ülke, töre, bağımsızlık³. Bu ilkeler olmazsa bir siyasi oluşumun varlığından söz edilemez.

Eski Türk kağanının vasıfları İslam sonrası yazılan Kutadgu Bilig’de anlatıldığı gibidir: “Bu Türk beyleri arasında adı meşhur ve ikbâli ayan-beyan olanı Tonga Alp-Er idi. O yüksek bilgiye ve çok faziletlere sâhip idi; bilgili, anlayışlı ve halkın seçkini idi. Ne seçkin, ne yüksek, ne yiğit adam idi; zâten âlemde ferâsetli insan bu dünyaya hâkim olur. İranlılar ona Efrâsiyâb derler; bu Efrâsiyâb akınlar salıp, ülkeler zapt etmiştir”⁴.

1. ESKİ TÜRK YAZITLARINDA KAĞANIN VASIFLARI

1.1. Seçilmesi, Seçkin Oluşu

Eski Türklerde kağan seçilmek için kut verilen bir soya mensup olmak gerekirdi. Batılılar, kağana verilen bu kutu Yunanca “kharizma” kelimesi ile ifade etmişlerdir⁵. Kağana kutun sembolik olarak “kut kuşu” diye adlandırılan hayvan vasıtasıyla verildiği düşünülmektedir⁶. Kağan seçilmek için Türk soyundan olmak gerekirdi. Hatta babası Türk, annesi farklı milletten olan çocukların idareye geçemedikleri bilinmektedir⁷.

¹ Kemal Göde, “Türkler’de Devlet Anlayışı –Mete’den Atatürk’e- (M.Ö. 209- M.S. 1923)”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 2, Kayseri 1985, s. 163.

² İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2011, s. 224-225.

³ İlhami Durmuş, “Eski Türk Devletlerinin Oluşumunun Temel Unsurları”, *Gazi Türkiyat*, S. 2, Ankara 2008, s. 27.

⁴ Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, II, (Çev. Reşid Rahmeti Arat), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2003, s. 31.

⁵ Kafesoğlu, s. 240; Nurbolat Bogenbayev, Aydın Calmırza, “Eski Türk Dünya Görüşündeki “Kut” Ve “Karga” Kavramları”, *Millî Folklor*, S. 103, Ankara 2014, s. 74; Osman Kaşıkçı, “Eski Türklerde Devlet Başkanlığı-Hakanlık”, *Türkler*, Ankara 2002, s. 889; Saadetin Gömeç, “Kağan ve Katun”, *DTCF Tarih Araştırmaları*, S. 29, Ankara 1997, s. 80; László Rásóny, *Tarihte Türklük*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2007, s. 92; Hikmet Tanyu, *İslâmlıktan Önce Türklerde Tanrı İnancı*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1980, s. 44; Saadetin Yağmur Gömeç, *Türk Tarihinde İzler*, IV, Berikan Yayınevi, Ankara 2015, s. 82.

⁶ Saadetin Yağmur Gömeç, *Kök Türk Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2016, s. 291-292.

⁷ Gömeç, *Kök Türk Tarihi*, s. 327; Gömeç, “Kağan ve Katun”, s. 80.

İslam öncesi Türkler, yöneticilerine birden fazla unvan vermekle birlikte en yaygın kullanılanı “kagan” idi. Diğer unvanlar tanhu/şan-yü, kan (han), yabgu (cabgu), idi-kut, il-teber, erkin (kül erkin, ulug erkin) vb.⁸

İslam öncesi Türk devletlerinde kağanlık yetkisinin Tanrı bağıışı olduğu örneklerle açıklanabilir. Asya Hun Devleti’nde kağan, Gök Tanrı tarafından tahta oturtulmuştur. Avrupa Hun Devleti’nde Attila’nın güçlü oluşu Tanrı’nın vergisi olarak değerlendirildiğinden çağdaşları arasında onu karizmatik kılmıştır⁹. Asya Hun Devleti’nin kağanı Mete, Çin Hanı’na gönderdiği mektupta şunları yazmıştır: “Gök tarafından tahta çıkarılan Hsiung-nu’ların büyük Ch’an-yü’sü saygıyla imparatorun hatırını sorar...”¹⁰. Gök tarafından tahta çıkarılma konusu tartışmalıdır. Çinlilerin imparatorları için kullandıkları göğün oğlu unvanının Hunların aldıkları düşünülse de, Türklerde Tanrı kut sözü ile “Gök veya Tanrı’dan kut bulmuş” şeklinde ibarelerin olması Tanrı’nın kağana yönetme yetkisini verdiği fikrini desteklemektedir¹¹. Türk yazıtlarında bu durumu destekleyici sözler yer almaktadır. Bilge Kağan’ın unvanlarında “Tengride teg tengride bolmuş Türk Bilge Kağan”¹², “Tengri teg Tengri yaratmış Türk Bilge Kağan”¹³ ifadelerinin olması ve Uygur Kağanı Moyun Çor’un unvanında “Tengride bolmuş il etmiş Bilge kağan” sözlerinin kullanılması kağanlık yetkisinin Tanrı tarafından verildiğini ifade etmektedir¹⁴.

Göktürk ve Uygur kağanlarına verilen “Tengride kut bulmuş” şeklinde unvanlar zamanla değişime uğramıştır. 744 ile 789 yılları arasında bu unvanlar verilen Uygur kağanları, 789-790 tarihlerinde ise güneş ve aydan kut almaktadırlar. Uygurların 763 yılında Maniheizm dinini kabul etmeleri bu değişimde etkilidir. Yine kesin olarak nedeni bilinmemekle birlikte 789 ile 1000 yılları arasında Kün ve Ay Tengri’den kut alan Uygur kağanları vardır¹⁵. Aslına bakılırsa kağana gökle bağlantılı unvanlar verilmesi onun yüce bir varlık olarak tasavvur edilmesi ile açıklanabilir.

Türk kağanlarına Tanrı tarafından kut ile birlikte bazı özelliklerde verilmekte idi: “1- Yarlıg¹⁶ , 2- Ülüg¹⁷, 3. Küç¹⁸”. Türklerde Tanrı’nın kişiye

⁸ Kafesoğlu, 257; Rásóny, *Tarihte Türklük*, s. 93-95.

⁹ Kafesoğlu, s. 240.

¹⁰ Ayşe Onat, Sema Orsoy, Konuralp Ercilasun, *Han Hanedanlığı Tarihi Hsiung-nu (Hun) Monografisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2004, s. 13.

¹¹ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016, s. 67-69.

¹² Tengri teg tengride bolmuş Türk Bilge Kağan: Tanrı gibi gökte olmuş Türk Bilge Kağanı (Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yay., İstanbul 2010, s. 56-57.)

¹³ Tengri teg Tengri yaratmış Türk Bilge Kağan: Tanrı gibi Tanrı yaratmış Türk Bilge Kağanı (Ergin, s. 32-33.)

¹⁴ Saadettin Yağmur Gömeç, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, Berkan Yayınevi, Ankara 2014, s. 83.

¹⁵ Emel Esin, *Orta Asya’dan Osmanlı’ya Türk Sanatında İkonografik Motifler*, Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2004, s.83.

¹⁶ Yarlıg: Hakanın mektubu, fermanı, buyruğu (Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi, III*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1985, s.42.)

verdiği kutun onu yücelttiği, ancak onu kutsallaştırmadığı düşüncesi vardır. Hatta kişiye verilen kut geri de alınmaktadır. Uygurların Budizm'i kabul etmeleri ile bu anlayış değişmiştir. Uygurlar kutsal yaratılmış canlılara "ıduk-kutluğ tınlıklar"¹⁹, kağanlarına ise "ıduk kut" demişlerdir. Kut devlet, ikbal ve ululuk anlamları taşıırken; ıduk²⁰ kut ise verilen insanı mukaddes kılmaktadır. Bu durum Türk devletlerinde kut anlayışının dinlerine göre farklı anlamlar yüklenmesi ile açıklanabilir²¹.

Türk kağanın tahta çıkarılması özel törenle gerçekleştirilirdi. Orkun Irmağı kıyısındaki "Ata Sini"de tören yapıldığı ileri sürülmektedir. Göktürklerde kağanın tahta çıkma töreninde keçe ve halı üzerine konularak havaya kaldırılması usulü uygulanmıştır. Onların ileri gelen devlet adamları kağanı keçe üzerine oturtup dokuz kez döndürürlerdi. Kağanın döndürülmesi sırasında törene katılan halk onu selamlayarak bağlılıklarını bildirirdi. Törende ayrıca adayın boynu ipek iplik ile sıkılmak suretiyle kaç yıl tahtta kalacağı sorgulanırdı²².

Kül Tigin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Tes, Taryat, Kara Balgasun I ve Mo-yun Çor yazıtlarında kağanın seçilmesi ve seçkin bir birey olduğu anlatılmıştır:

Kül Tigin Yazıtı güney yüzü:

"[1] Tanrı gibi gökte olmuş Türk Bilge Kağanı, bu zamanda oturdum. ...

[9] ... Tanrı buyurduğu için, kendim devletli olduğum için, kağan oturdum. ..."²³.

Kül Tigin Yazıtı doğu yüzü:

"[11] Yukarıda Türk tanrısı, Türk mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiş. Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye babam İltiriş Kağanı, annem İlbilge Hatunu göğün tepesinde tutup yukarı kaldırmış olacak. ..."²⁴.

Bilge Kağan Yazıtı doğu yüzü:

"[1] Tanrı gibi Tanrı yaratmış Türk Bilge Kağanı..."²⁵.

Göktürklerin Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında Tanrı'nın kağanı seçtiği düşüncesi, Tonyukuk Kitabesi'nde de Tanrı tarafından Türk milletine han verildiği şeklinde anlatılmaktadır²⁶.

¹⁷ Ülüğ: Baht, talih, kısmet (Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 181; Tanyu, s. 51.)

¹⁸ Kûç: Güç ve gerekli enerji (Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 181.)

¹⁹ Tınglığ: Ruh ve nefes sahibi kimseler (Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 183.)

²⁰ İduk: Kutlu ve mübarek olan her nesne (Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1985, s. 65.)

²¹ Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 181-184.

²² Ögel, s. 89; Gömeç, "Kagan ve Katun", s. 80; Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993, s. 294.

²³ Ergin, *Orhun Abideleri*, s. 3, 7.

²⁴ Ergin, s. 13.

²⁵ Ergin, s. 33.

Tes Yazıtı kuzey yüzü:

“(Tes K 1)²⁷ [mavi gök] yaratıldığında Uygur hakanı tahta çıkmış. Ejderha (gibi) yüce bir hakan [imiş]”²⁸.

Tes Yazıtı doğu yüzü:

“(Tes D 1)²⁹ göğün yarattığı Elétmiş Uygur hakan tahta çıkmış”³⁰.

Taryat Yazıtı güney yüzü:

“(Tar G 6)³¹ ... (Beni) ilahi göğün yarattığı, hanedan kurucu Bilge Kağan, (eşimi de) Elbilge Katun ilan etti. Hakan ve kraliçe olarak atandıktan sonra Ötüken’in orta yerinde As Öñüz Baş ile Kan Idok Baş’ın batısında, otağımı orada kurdurdum”³².

Taryat Yazıtı batı yüzü:

“(Tar B 1)³³ İlahi göğün yarattığı, hanedanın kurucusu Bilge Kağan, Elbilge Katun, hakan ve kraliçe unvanlarını hakettikten sonra Ötüken’in batı ucunda, Tez başında otağı orada kurdurdum, (ordugâh) sınırlarını orada çektirdim. Kaplan yılı ile yılan yılında iki yıl

(Tar B 2)³⁴ yazı (burada) geçirdim. Ejderha yılında Ötüken’in ortasında As Öñüz başının batısında yazı geçirip otağımı orada kurdurdum, sınırlarını orada çektirdim. Binlerce yıl, onbinlerce gün (kalacak olan) yazıtımı, belgemi burada

(Tar B 3)³⁵ düz taşta yaptırdım, yekepare taşta hak ettirdim. Yukarıda mavi gök bahsettiği için aşağıda kara toprak beslediği için devletimi düzenimi kurdum. ...”³⁶.

Moyun Çor / Şine Usu Yazıtı kuzey yüzü:

“(MÇ K 1)³⁷ İlahi göğün yarattığı, Elétmiş Bilge Kağan’ım ...”³⁸.

Kara Balgasun (I) Yazıtı’nda Türk kağanına “Gök Kagan” denilmesi ve “Tengride Kut Bulmuş Alp Bilge Kagan” unvanı ile hitap edilmesi onun seçkinliğini gösterir: “Muhteşem hükümdar, Tenride Kut Bulmuş El Tutmuş Alp Bilge Kağan, ... ona dünya milletleri itaat etmiştir ...”³⁹.

²⁶ Ergin, s. 65.

²⁷ Tes K 1: Tes Yazıtı kuzey yüzü 1. satır

²⁸ Mehmet Ölmez, *Orhun-Uygur Hakanlığı Dönemi Moğolistan’daki Eski Türk Yazıtları Metin-Çeviri-Sözlük*, BilgeSu Yayıncılık, Ankara 2013, s. 271; Erhan Aydın yazıtın çevirisinde ejderha (gibi) ifadesinin yerine “(O) yüce (ve) büyük kağan imiş” ifadesini kullanmıştır. (Erhan Aydın, *Uygur Kağanlığı Yazıtları*, Kömen Yay., Konya 2011, s. 33.)

²⁹ Tes D 1: Tes Yazıtı doğu yüzü 1. satır

³⁰ Ölmez, s. 271.

³¹ Tar G 6: Taryat Yazıtı güney yüzü 6. satır

³² Ölmez, s. 281.

³³ Tar B 1: Taryat Yazıtı batı yüzü 1. satır

³⁴ Tar B 2: Taryat Yazıtı batı yüzü 2. satır

³⁵ Tar B 3: Taryat Yazıtı batı yüzü 3. satır

³⁶ Ölmez, s. 281.

³⁷ MÇ K 1: Moyun Çor / Şine Usu Yazıtı kuzey yüzü 1. satır

³⁸ Ölmez, s. 300.

³⁹ Ölmez, s. 259- 261.

1.2. Kahraman Olması

Türkler coğrafi şartları ağır bir sahada yaşadıklarından kişilerin karakterleri buna göre şekillenmiştir. Bu zor coğrafi mekânda yaşayan milletin refahı için kahramanlara ihtiyaç duyulmuştur.

Türklerde kahramanlık sadece asker olan kişilerden beklenmiyordu. Türk kağanlarının da kahraman ve cesaretli olması gerekirdi. Milletin siyasi, sosyal, ekonomik, hayatının düzenli gidişatı, iç ve dış tehlikeleri önleme, seferlerde başarı sağlama kağanın kahramanlığı ile mümkün idi. Kağan orduya liderlik yaparak askerleriyle birlik ve beraberlik içerisinde hareket ederdi⁴⁰.

Küli Çor/ İh-Hüşöt, Kül Tigin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Kara Balgasun (I), Begre, Kızıl-Çıraa I, Kızıl-Çıraa II, Abakan ve Bay-Bulun II yazıtlarında Türk kağanının kahramanlık vasfı ile ilgili örnek metinler şöyledir:

Küli Çor/ İh-Hüşöt Yazıtı:

Yazıtta beyin kahraman ve faziletli oluşu üzerine dikkat çekilmiştir. Küli Çor'un boğa gibi saldırmaması onun güçlü olduğunu simgeler. Beyin, Çin'e karşı savaşması, kahraman ve erdemli olması ona şöhret kazandırmıştır. Yazıtın ana teması Küli Çor'un seferleri, kahramanlığı ve güçlü karakteri hakkındadır⁴¹.

Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında kağanın düşmanlarına karşı verdiği mücadelede başarı kazanması onun kahraman bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. İki yazıttaki bilgiler birbirine benzerdir.

Kül Tigin Yazıtı doğu yüzü:

"[15] ... Tanrı lütfettiği için illiyi ilsizletmiş, kağanlıyı kağansızlatmış, düşmanı tâbi kılmış, dizliye diz çöktürmüş, başlıya baş eğdirmiş..."⁴².

Bilge Kağan Yazıtı doğu yüzü

"[4] ... cesur kağan imiş. Buyruku bilgili imiş tabîi, Cesur imiş tabîi"⁴³.

Tonyukuk Yazıtı güney yüzü

"[4] ... İltirîş Kağan bilici olduğu için,

[5] cesur olduğu için, Çine karşı on yedi defa savaştı, Kıtaya karşı yedi defa savaştı, Oğuz karşı beş defa savaştı ..."⁴⁴.

Kara Balgasun (I) Yazıtı Çince bölümü ve çevirisi:

"1- ... (2) çok zeki ve olağanüstü savaşçı olan Ay Tengride saadet bulmuş Alp Bilge Kagan'ın yazıtı

⁴⁰ Salim Koca, "Eski Türklere Devlet Geleneği ve Teşkilatı", *Türkler*, Ankara 2002, s. 829-830.

⁴¹ Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2011, s. 136-139; Ölmez, s. 219-220.

⁴² Ergin, s. 13.

⁴³ Ergin, s. 33.

⁴⁴ Ergin, s. 79.

13- Kagan yurdunu idare ettiği müddetçe idarecilerden tamamile farklı bir üstünlük gösterdi. O daha dünyaya geldiği günden başlayarak saadet bahşetmişti. Küçüklüğünden büyüyünceye kadar o, bir kahraman ve harikulade bir savaşı idi. Çadırında oturarak, planlarını hazırlarken binlerce mil uzaklardaki savaşın galibiyetini tayin edebiliyordu. O bir esirgeyici ve koruyucu idi. Kendi halkını himaye ve müdafaa ederdi. Dünya düzeni için kanunlar yapıyor, devlet için planlar kuruyordu. Zamanında kurduğu nizamlar ile planlar sonsuz ve sayısız idi. Şimalde Kien-Kun (Kırgız [jiankun]) devleti 400.000'den fazla okçuyla en başta bulunuyordu. Ve kağanımız ise 14- küçüklükten asıl kahraman, zeki, hakiki savaşı ve otoriter idi. Her atışı hedefine isabet ediyordu ..."⁴⁵.

Yenisey Yazıtlarında beyin en önemli vasıflarından biri kahramanlık olarak anlatılmıştır. Uyuk-Turan Yazıtı'nda beyin güçlü ve kuvvetli biri olduğu vurgulanmıştır⁴⁶. Diğer yazıtlar şöyledir:

Begre Yazıtı:

" 9. On beş yaşında Çin hanına gittim. Erkeklik kahramanlığımı elde etmek için sıkıntıyla altın, gümüş, tek hörgüçlü deve, yurda adam kazandım. 10. Yedi kurt öldürdüm, pars ve Sibiryaya leoparı öldür(e)medim"⁴⁷.

Kızıl-Çıraa I Yazıtı:

" 3. Erkeklik kahramanlık için orduyu bozguna uğratarak (?) <...> Çor'dan ayrıldım. 4. Kulum Alp için bir askeri ok ile mızrakladım".

Kızıl-Çıraa II Yazıtı:

"1. Alp Kulum. Kahraman yüreğime ne yazık! Eyvah! 2. Güçlü düşmana (karşı) savaşıyım. Hızlı koşan yaban hayvanına (karşı) yiğidim. Kutlu yurduma yararım (şudur): Dokuz asker öldürdüm"⁴⁸.

Abakan Yazıtı:

"9. Yeryüzünde kahramanlığı çok olduğu için ebedî taş dikiverdim. Yedi erkek çocuğu olduğu için (ebedî taşı) dikebildik".

Bay-Bulun II Yazıtı:

"3. Erkeklik kahramanlığım (için) kırk iki savaş (yaptım). (Bu savaşlarda) düşmandan otuz askeri öldürdüm, ne acı! 4. Altı birleşik boyum güçlü olduğu için övgü ve erdem taşını buraya dikti (ler) "⁴⁹.

Altın Köl I-II yazıtlarında beyin kahramanlığı ön plana çıkmaktadır. Altın Köl II yazıtının dördüncü satırında beyin kahraman olması milleti güçlü kılan bir özellik olarak anlatılmaktadır⁵⁰.

⁴⁵ Ölmez, s. 255-259.

⁴⁶ Erhan Aydın, *Yenisey Yazıtları*, Kömen Yay., Konya 2015, s. 40.

⁴⁷ Fikret Yıldırım, Erhan Aydın, Risbek Alimov, *Yenisey-Kırgızistan Yazıtları ve İrk Bitig*, BilgeSu Yay., Ankara 2013, s. 45-46; Aydın, s. 56.

⁴⁸ Yıldırım, Aydın, Alimov, s. 115-117; Aydın, s. 110-112.

⁴⁹ Yıldırım, Aydın, Alimov, s. 124-126; Aydın, s. 118-122.

1.3. Bilgeliği/ Erdemli Olması

Türklerin seçkin eserlerinden biri olan Kutadgu Bilig’de, kağanın bilgili ve faziletli oluşunun önemi anlatılmıştır: “Dünyaya hâkim olmak ve onu idâre etmek için, pek çok fazîlet, akıl ve bilgi lâzımdır.... Dünyaya hâkim olana binlerce fazîlet lazımdır; o bunlar ile eli-günü idâre eder ve sisleri dağıtır. O bunlar ile kılıç çalar ve düşmanın boynunu keser; memleketi ve halkını kanun yolu ile nizam altında bulundurur”⁵¹.

Türklerde, kağan ve devletin idaresine yardım eden kişiler için bilge unvanı kullanılmakta idi. Bilge-Prens unvanı Hunlarda ve Göktürklerde kullanılmış olup, Çinliler bu kavramı “Hsien-wang” diye tercüme etmişlerdir. Hun kağanı Mete’nin sağ ve solunda Bilge-Prens’ler otururken, Göktürk Devleti’nde ise Bilge Kağan tahta oturmadan önce Bilge-Prens konumundadır. Bilge Kağan tahta oturunca kardeşi Kül Tegin, Bilge-Prens konumuna getirilmiştir. Türklerde, Bilge Tonyukuk, Oğuz Bilge, Töleş Bilge, Bilge Buka gibi devlet idaresinde söz sahibi olan kişilerin isimlendirilmesinde bilge unvanının kullanılması bilgili olmanın önemli bir vasfı olduğunu göstermektedir. Uygur kağanlarının “1. Bilge Kağan. 2. İl İtmiş Bilge Kağan. 3. İl Tutmuş Bilge Kağan. 4. Alp Bilge Kağan. 5. Küçlüg Bilge Kağan. 6. Alp Bilge Tengri Uygur Kağan. 7. Alp Külüg Bilge Kağan. 8. Alp Kutlug Külüg Bilge Kağan. 9. Bilge Kutlug Kağan” unvanlarını kullanmış olmaları bilgelik ile kağanlığın özdeşleştiğine en güzel örneklerdir⁵².

Türklerde kağanın bilgili olması devletin güçlü olmasını sağlıyordu. Kağanın bilgili olmasının tanımı Eski Türk devletlerinde farklılık göstermiştir. Toplumda törenin bilinmesi olmazsa olmaz bir kural olduğundan bu konuya hâkim olan kağan bilgili sayılmakta idi. Uygurların Çin, Hint, İran gibi medeniyetlerin etkisine girmesi ile bilginin töreyi bilme olduğu fikri değişmiştir. Bilginin insanı yücelteceği, bilgisizliğin ise alçaltacağı düşünülmüştür⁵³.

İnsanın sahip olduğu ahlak, değer ve üstün özellikler erdem olarak tanımlanır⁵⁴. Türk kağanlarının faziletli ve erdemli olmaları önemsenmekle birlikte Tanrı tarafından bu özelliğin onlara bahşedildiğine inanılmıştır. Erdemli kişi kahraman olur ve soyuna sahip çıkardı. Özellikle Türklerde, savaşta düşmanı yenmek erdemliliğin en önemli göstergesi sayılırdı. Savaş

⁵⁰ Yıldırım, Aydın, Alimov, s. 83-87; Aydın, s. 80-85.

⁵¹ Yusuf Has Hacı, s. 31.

⁵² Bahaeddin Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 2011, s. 580; Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 244-249.

⁵³ Aydın Taneri, *Türk Devlet Geleneği –Dün ve Bugün-*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1975, s. 24-25.

⁵⁴ Taneri, s. 66.

sırasında düşman öldüren erdemli kişi övülürdü ve adına balbal dikilirdi. Erdemsiz kişi iyi bir yönetici olamazdı⁵⁵.

Türklerin Köli Çor (Küli Çor/ İh-Hüşöt), Kül Tigin, Bilge Kağan, Kara Balgasun (I) ve Abakan yazıtlarında bilgi ile erdemın önemi hakkında yazılar yer almaktadır:

Köli Çor (Küli Çor/ İh-Hüşöt) Yazıtı'nda erdem kelimesi birkaç kez geçmektedir⁵⁶.

Mesela:

" 12. ... Çin'e karşı bu kadar savaştığı için, yiğit ve erdemli olduğu için bizzat bu şekilde ülkesini muhafaza etti"⁵⁷.

Köli Çor'da yönetici olan kişinin bilgisinden dolayı yazıt yazabildiği anlatılmıştır:

" 28/3 ... (başkalarının) bilmediği bilgiye sahip olduğum için, bildiklerimle (ve) düşündüklerimle bu kadar yazıtı yazdım"⁵⁸.

Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında bilgiler hemen hemen aynı olduğu için Kül Tigin Yazıtı doğu yüzünde kağanın bilgili vasfına örnekler verebiliriz:

Kül Tigin Yazıtı doğu yüzü:

"[3] ... Bilgili Kağan imiş, cesur kağan imiş. Buyruku yine bilgili imiş tabî, cesur imiş tabî. Beyleri de milleti de doğru imiş. Onun için ili öylece tutmuş tabî. İli tutup töreyi düzenlemiş. ...

[5] ... Bilgisiz kağan oturmuştur, kötü kağan oturmuştur. Buyruku da bilgisizmiş tabî, kötü imiş tabî.

[6] Beyleri, milleti ahenksiz olduğu için, Çin milleti hilekâr ve sahtekâr olduğu için, aldatıcı olduğu için, küçük kardeş ve büyük kardeşi birbirine düşürdüğü için, bey ve milleti karşılıklı çektiirdiği için, Türk milleti il yaptığı ilini elden çıkarmış,

[7] kağan yaptığı kağanını kaybedi vermiş. Çin milletine beylik erke evladı kul oldu, hanımlık kız evladı cariye oldu. Türk beyler Türk adını bıraktı. ..."⁵⁹.

Bu yazıtta iyi ve kötü kağanın karşılaştırıldığını görüyoruz. Devleti iyi yönetme vasfı olmayan kağanların devletin yıkılmasına sebep oldukları açıktır. Bilge Kağan Yazıtı'nda bilgisiz kağanların tahta geçmesi sonucunda milletin talihinin kötüleştiği anlatılmıştır⁶⁰.

⁵⁵ Ögel, Düünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 582-583; Gömeç, Türk Kültürünün Ana Hatları, s. 113-114; Koca, s. 1460.

⁵⁶ Osman Mert, Köli Çor Yazıtı ve Anıt Mezar Kompleksi, Zafer Medya Ofset Matbaacılık, Erzurum 2015, s. 51-53, 56.

⁵⁷ Mert, s. 58.

⁵⁸ Mert, s. 88.

⁵⁹ Ergin, s. 9-11.

⁶⁰ Ergin, s. 35.

Kara Balgasun (I) Yazıtı tamamen okunamamasına rağmen bilgelik, yiğitlik ve seçkinlik gibi bazı kavramlar metinde tespit edilmiştir⁶¹.

Yenisey Yazıtlarında yöneticinin genel vasfı kahramanlık olsa da Abakan Yazıtı'nda erdemlilik üzerine bilgilere yer verilmiştir.

Abakan Yazıtı:

“ 2. Erdemi olduğu için hanın, Atam Totok adına erişmiş, beyim, ne yazık! Askerin başı, eyvah! Ne acı!”⁶².

1.4. Cihan Hâkimiyeti Düşünceleri

Türkler, Tanrı tarafından seçilen ve dünyayı yönetme ideali olan bir kavimdir. Oğuz Kağan'ın soyundan gelenler bu düşüncüyü devam ettirmişlerdir ve Oğuz Kağan'ın şamanı olan Irkıl Hoca (Korkut Ata) onun dünya hâkimi olacağını kehanet etmiştir. Türklerin efsanevi kahramanı olan Oğuz Kağan Çin, Hindistan, İran, Bizans ve Rus İmparatorluklarını fethetmiştir⁶³.

Türklerdeki cihan hâkimiyeti düşüncesi “dört bulung” (dört köşe) şeklinde ifade edilmiş ve bu da güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar uzanan alanlara adaleti götürmekle açıklanmıştır⁶⁴.

Türk devletlerini, cihan hâkimiyeti düşüncesi olan liderler yönetmişlerdir. Hunlar, cihan hâkimiyeti düşüncesine ilahi anlamlar yüklemişlerdir. Hun kağanı Mete Han'ın hâkimiyet fikri diğer kağanlara da örnek olmuş ve onlar mektuplarına “Tanrının tahta çıkardığı Kun milletinin büyük Tan-yu ve Şan-yu”su cümlesi ile başlamışlardır. Böylece cihan hâkimiyeti düşüncesini ilahi bir kaynağa dayandırmışlardır. Avrupa Hun kağanı Attila'nın ilahi güç tarafından dünyanın hanı seçildiği ileri sürülmüştür. Attila, yeryüzündeki hâkimiyetini Tanrı başışı olarak görmüş ve kendisini kutsal bir kağan olarak değerlendirmiştir. Bu yüzden Roma yönetiminin ona reis unvanını verişini olumsuz karşılamıştır. Attila, kutsal kılıç “Ares”in kendisine verilmesini dünya hâkimiyetini Tanrı'nın ona başışlaması olarak yorumlamıştır⁶⁵. Göktürklerin, Bizans Devleti ile diplomatik ilişkilerinde cihan hâkimiyeti düşüncesine göre hareket ettiklerini tespit ediyoruz. İki devlet arasındaki elçi kabullerinde Bizans Devleti'nin Göktürk ülkesine gönderdikleri elçileri Zemarkos, 568 yılında Kara-şar şehrinin kuzeyindeki yazlık ordugâhı Akdağ civarındaki İstemi Han'ı ziyaret etmiştir. Görüşme sırasında İstemi

⁶¹ Ölmez, s. 248.

⁶² Yıldırım, Aydın, Alimov, s. 124; Aydın, s. 118.

⁶³ Osman Turan, “The Ideal of World Domination among the Medieval Turks”, *Studia Islamica*, 4, Paris 1955, pp. 77–90.

⁶⁴ Kafesoğlu, s. 244; Gömeç, s. 84.

⁶⁵ Turan, “Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi”, s. 848; Turan, “The Ideal of World Domination among the Medieval Turks”, s. 81; Osman Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2011, s. 104-105; Ogel, *Türk Mitolojisi*, 1, s. 207-208.

Han'ın gözlerinden akan yaşların sebebini soran Zemarkos'a o "Atalarımızdan işittik ki Garp İmparatorluğu (Roma-Bizans)'nun elçileri geldiği zaman bu, bizim için, artık yeryüzünü fetih ve istila edeceğimize dalalet eder" cevabını vermiştir. Bu düşünceler İstemi Han'ın oğlu Tardu'nun Ak Hunları hâkimiyetine alması sebebiyle Bizans İmparatoru'na gönderdiği mektupta da belirtilmiştir: "Dünyada yedi iklim ve yedi ırkın büyük kağanından Romalılar imparatoruna..."⁶⁶.

Türklerin "Kül Tigin, Ongin, Taryat, Kara Balgasun (I)," isimli yazıtlarında cihan hâkimiyeti düşüncesini anlatan metinlere örnekler şöyledir:

Kül Tigin Yazıtı'nın güney yüzü:

"[2] Dokuz Oğuz beyleri, milleti! Bu sözümü iyice işit, adam akıllı dinle: Doğuda gün doğusuna, güneyde gün ortasına, batıda gün batısına, kuzeyde gece ortasına kadar, onun içindeki millet hep bana tâbidir. Bunca milleti

[3] hep düzene soktum. O şimdi kötü değildir. ..."⁶⁷.

Ongin Yazıtı'nda kağanın ülkesini düzenlediği ve cihan hâkimiyetine uygun olarak doğu-güney-kuzey yönlerine doğru ilerlediği anlaşılmaktadır:

Ongin Yazıtı:

"D1⁶⁸ Atamız ceddimiz Yama Kağan (yeryüzünün) dört tarafını düzenlemiş, bir araya getirmiş, bozguna uğratmış, yenmiş. O hükümdar öldükten sonra toplumdaki yitenler yoksul (oldu) ... kazanmadık. Toplum topluluğunu,

D2⁶⁹ hüküm süren hükümdarını yitirivermiş. Türk milleti doğuda güneşin doğduğu yere, batıda güneşin battığı yere ulaşmış güneyde Çine, Kızıl Dağ'a ulaştı"⁷⁰.

Taryat Yazıtı batı yüzü:

"(Tar B 3)⁷¹ ... Doğuda gün doğusundaki halktan batıda ayın doğduğu yöne kadarki halk,

(Tar B 4)⁷² dört bucaktaki halk bana kulluk eder. Düşmanım Bölük yok oldu. Ötüken ve Tegres bölgelerinin arasında topraklarım, otlığım, tarlam, sekiz kollu Selenge, Orkun, Togla, Sevin, Teledü, Karaga ve Burgu (ırmakları?) yer alır. (Bu) toprakların arasında konargöçerim"⁷³.

⁶⁶ Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi*, s. 104-105; Turan, "The Ideal of World Domination among the Medieval Turks", s. 78-79.

⁶⁷ Ergin, s. 3.

⁶⁸ D1: Doğu yüzü 1. satır

⁶⁹ D2: Doğu yüzü 2. satır

⁷⁰ Marcel Erdan, "Ongin Yazıtı", (Çev. Semih Tezcan), Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl Konulu 3. Uluslararası Türkîyat Araştırmaları Sempozyumu, Ankara 2011, s. 372.

⁷¹ Tar B 3: Taryat Yazıtı batı yüzü 3. satır

⁷² Tar B 4: Taryat Yazıtı batı yüzü 4. satır

⁷³ Ölmez, s. 281-282.

Kara Balgasun (I) Yazıtı'nın Çince bölümü ve çevirisi:

"3- Duyulan (bilgilere) göre (4) gök ile yer birbirinden ayrıлып güneş ve ay feyzini saçmağa başladığında tanrıdan buyruk alan bir oymak başı bütün dünyayı kendi çevresine toplar, fazileti ile (göz) kamaştırıcı bir biçimde ışıklandırır ve dört taraftan ona sığınır. ..."⁷⁴.

2. KAĞANIN GÖREVLERİ

Türk kağanları geniş yetkilere sahiptirler. Devlet idaresinde yasama ve yürütme kağan tarafından gerçekleştirildi. Kağanın siyasi, sosyal, ekonomik ve askeri alanlarda çok fazla görevleri vardır. Kağan devleti idare eder, halkın refahı ve huzurunu sağlar, orduya komutan olur ve gerektiğinde de yeni siyasi, sosyal, ekonomik, askeri, kültürel düzenlemeler yapabiliyordu⁷⁵. Kağan milleti için toprak fetheder ve orayı yurt yapardı. Kağanın bir vazifesi de töreyi düzenlemek ve yaymaktır⁷⁶.

Türk kağanlarının devleti idare ederken yardımcı olacak kişilere görev tahsis ettikleri bilinmektedir. Mesela Göktürklerde İlteriş Kağan devleti kurduktan sonra kardeşi Kapgan'ı şad, To-si-fu'yu da (İl Çor Tigin) yabgu atamıştır. Kağan kendisine bağlı boy ve kavimlere de yönetici atardı. Göktürk Kağanı Bilge tahta çıktığında güneydeki kavimler üzerine şadapıt beyler, kuzeydekilere de tarkanlar ve buyruklar tayin etmiştir⁷⁷.

Türk yazıtlarında kağanın üç vazifesi olan "ili tutup töreyi düzenleme, milleti yüceltme, sefere çıkma" konuları ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Çalışmamızda yazıtlarda geçen bu kısımlardan bazı örnekler verilmiştir. Çünkü yazıtların ana teması devlet kurma, millet için mücadele verme ve bu uğurda sefere çıkmadır.

2.1. İli Tutup, Töreyi Düzenleme

Türk kağanlarının başlıca vazifesi Tanrı'nın verdiği yetki sonucu devleti idare etmektir⁷⁸. Devleti kuran kağan hemen Türk töresini uygulamaya koyardı⁷⁹.

Türklerin yazılı kanunları olmasa da ata mirası töreleri vardı ve toplum bunu bilip uygulamak zorunda idi. Çünkü Türk toplumunda töreye uyulmaması ceza gerektiren bir davranıştı. Dolayısıyla Türk kağanı devlet idaresini iyi yapmak için töreyi düzenlemekle vazifeli idi. Türk kağanları töreyi

⁷⁴ Ölmez, s. 255.

⁷⁵ Kafesoğlu, s. 224.

⁷⁶ Gömeç, "Kagan ve Katun", s. 83.

⁷⁷ Gömeç, Türk Kültürünün Ana Hattarı, s. 129-132.

⁷⁸ Ögel, Türklerde Devlet Anlayışı, s.132.

⁷⁹ Ögel, s.147.

düzenleyebilir ancak değiştiremezlerdi. Çin'in Göktürk kağanlarından İşbara'ya Çin adetlerini uygula talebine karşılık onun yazdığı mektupta "bizim adet ve geleneklerimiz çok eski çağlardan beri gelmektedir. Bundan dolayı onları değiştirmeye benim gücüm yetmez" diye cevap vermiştir⁸⁰.

Türk kağanlarının "ili tutup, töreyi düzenledikleri" yazıtlarda ele alınmıştır:

Kül Tigin Yazıtı doğu yüzü:

"[1] Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıkta, ikisi arasında insan oğlu kılınmış. İnsan oğlunun üzerine ecdadım Bumun Kağan, İstemi Kağan oturmuş. Oturarak Türk milletinin ilini töresini tuttu vermiş, düzenleyi vermiş.

[3] pek teşkilatsız Gök Türk öylece oturuyormuş. Bilgili Kağan imiş, cesur kağan imiş. Buyruku yine bilgili imiş tabî, cesur imiş tabî. Beyleri de milleti de doğru imiş. Onun için ili öylece tutmuş tabî. İli tutup töreyi düzenlemiş. ..."⁸¹.

Tes Yazıtı doğu yüzü:

"D 4⁸² <...> Tengride Bolmuş El Etmiş Bilge Kağan'ım tahta oturdu, yurdu tuttu (düzenledi)"⁸³.

Taryat Yazıtı batı yüzü:

"B 3⁸⁴ ... Yukarıda mavi gök buyurduğu için, aşağıda yağız yer beslediği için yurdumu (ve) yasalarımı düzenledim. ..."⁸⁵.

Yenisey Yazıtlarında bey, yurdun elçisi vazifesiyle ün yapmıştır. Burada elçi yurdu muhafaza eden kişi olarak tanımlanmaktadır. Mesela Uyuk-Tarlak Yazıtı'nda elçi tabirine karşılık olarak altı birleşik boyun beyi anlatılır. Dolayısıyla burada bey yönetici pozisyonundadır. Uyuk-Arjan Yazıtı'nda bey yurdu düzenleyen vasfı ile tanıtılmaktadır⁸⁶.

2.2. Milleti Yüceltme

Türklerde kağan milleti için görev ve sorumluklar yüklenmiştir. Tarih boyunca milletin varlık gösterip isminin unutulmaması Türk kağanının önemli bir vazifesidir. Yazıtlarda kağanın milletini yüceltmek için gece ve gündüz çalıştığına dair bilgiler yer almaktadır⁸⁷.

Türk kağanlarının gök soylu ve cihan hâkimiyetine sahip olmaları inancı onları milletin babası ve hatta insanlığın efendisi gibi sıfatlara layık görülmelerine sebep olmuştur. Osman Turan'a göre kağanların millet ve teba-

⁸⁰ Gömeç, "Kagan ve Hatun", s.85-86.

⁸¹ Ergin, s. 9.

⁸² Tes D 4: Tes Yazıtı doğu yüzü 4. satır

⁸³ Erhan Aydın, Uygur Kağanlığı Yazıtları, s. 35.

⁸⁴ Tar B 3: Taryat Yazıtı batı yüzü 3. satır

⁸⁵ Aydın, s. 50.

⁸⁶ Aydın, *Yenisey Yazıtları*, s. 35.

⁸⁷ Gömeç, "Kagan ve Hatun", s.87.

alarına karşı adalet, şefkat ve himaye göstermeleri babalık sıfatı ile ilgilidir. Türk kağanlarının babalık vazifesi sebebi ile milleti için yaptıklarını şöyle sıralayabiliriz:

Türk idarecilerinin Oğuz ananesine uygun olarak halka ziyafet vermele-ri sırasında sofraya ve saraya eşyasını yağma ettirmek,

Milleti iskân etmek, ekonomisini güçlendirmek, milli bilinç kazandırmak, korumak,

Millete karşı adaletli olmak⁸⁸.

Türk kağanları tahta oturdukları sürede millete hizmet ettikleri gibi sonraki nesilleri de düşünmüşler ve bu amaçla da öğütlerin yer aldığı yazıtlar inşa ederek kalıcı miras bırakmışlardır⁸⁹.

Türk kağanları yukarıda sıraladığımız millet adına görev ve sorumlulukları yerine getirerek onu yüceltmişlerdir. Kül Tigin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Kara Balgasun (I) yazıtlarında konu ile ilgili örnek metinler şöyledir:

Kül Tigin Yazıtı doğu yüzü:

"[25] ... Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, babam kağanı, annem hatunu yükseltmiş olan Tanrı, il veren Tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye,

[26] kendimi o Tanrı kağan oturttu tabii. Varlıklı, zengin millet üzerine oturdum. İşte aşsız, dışta elbisesiz; düşkün, perişan milletin üzerine oturdum. Küçük kardeşim Kül Tigin ile konuştuk. Babamızın, amcamızın kazanmış olduğu milletin adı sanı yok olmasın

[27] diye, Türk milleti için gece uyumadım, gündüz oturdum. Küçük kardeşim Kül Tigin ile, iki şad ile öle yite kazandım. Öyle kazanıp bütün milleti ateş, su kılmadım. Ben kendim kağan oturdumda, her yere

[28] gitmiş olan millet öte yite, yaya olarak çıplak olarak dönüp geldi. Milleti besleyeyim diye, kuzeyde Oğuz kavmine doğru, doğuda Kıtay, Tatabı kavmine doğru, güneyde Çine doğru on iki defa büyük ordu sevk ettim, ... savaştım. Ondan

[29] sonra, Tanrı başışlasın, devletim var olduğu için, kısmetim var olduğu için, ölecek milleti diriltip besledim. Çıplak milleti elbiseli, fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım. Değerli illiden, değerli kağanlıdan daha iyi kıldım. Dört taraftaki

*[30] milleti hep tâbî kıldım, düşmansız kıldım. Hep bana itaat etti. ..."*⁹⁰.

Kül Tigin Yazıtı kuzey yüzü:

" [9] ... Annem hatun ve analarım, ablalarım, gelinlerim, prenseslerim, bunca yaşayanlar cariye olacaktı, ölenler yurttan yolda yatıp kalacaktınız.

⁸⁸ Turan, Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi, s. 102. vd.

⁸⁹ Gömeç, s. 88.

⁹⁰ Ergin, s. 17-19.

[10] Kül Tigin olmasa hep ölecektiniz ...”⁹¹.

Bilge Kağan Yazıtı’nda da Türk milleti yok olmasın diye başına kağan atanıldığı anlatılmıştır. Bu sayede de Türk milleti özgürlüğüne kavuşmuş ve devlet sahibi olmuştur. Bilge Kağan Yazıtı’nda kağan başa geçtiğinde Türk milletini düzene soktuğu, milleti zenginleştirdiği ve çoğalttığı konusu işlenmiştir⁹². Konuya dair örnek metinler şöyledir:

“[21] *annem hatunu yükselten Tanrı, il veren Tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, kendimi o Tanrı kağan oturttu tabî. Varlıklı, zengin millet üzerine oturmadım. İçte açsız, dışta elbisesiz; düşkün, perişan millet üzerine oturdum. Küçük kardeşim Kül Tigin, iki şad, küçük kardeşim Kül Tigin ile konuştuk. Babamızı,*

[22] *amcamızın kazanmış olduğu milletin adı sanı yok olmasın diye Türk milleti için gece uyuyamadım, gündüz oturmadım. Küçük kardeşim Kül Tigin ile, iki şad ile öle yite kazandım. Öyle kazanıp bütün milleti ateş, su kılmadım. Ben kendim kağan oturduğumdan her yere gitmiş olan millet yaya olarak, çıplak olarak, öle yite geri*

[24] *Az milleti çok kıldım. Değerli illiden, değerli kağanlıdan daha iyi kıldım. Dört taraftaki milleti hep tâbi kıldım, düşmansız kıldım. Hep bana itaat etti...*

[33] *...Tanrı bahşettiği için, ben kazandığım için Türk milleti kazanmıştır. Ben küçük kardeşimle beraber böyle başa geçip kazanmasam Türk milleti ölecekti, yok olacaktı. Türk beyleri, milleti, böyle düşünün, böyle bilin! Oğuz kavmi ... göndermeden, diye ordu sevk ettim”⁹³.*

Tonyukuk Yazıtı’nda da Göktürk kağanlarının başarıları milletin yok olmasına engel olmuştur düşüncesi yer almaktadır⁹⁴.

Kara Balgasun (I) Yazıtı’nın Çince bölümü ve çevirisi:

“(4) ... Oğlu Kutluğ Kagan onun yerine geçti. O, yaradılıştan atılğan ve başarılı idi. Bütün oymaklar kendi istekleriyle ona bağlanıyorlardı ... Kagan mevkiini muhafaza ettiği müddetçe (6) kuluçkadaki yumurtalarını muhafaza eden bir tavuk gibi tebasını koruyordu ...”⁹⁵.

2.3. Sefere Çıkma

Türklerin askeri alandaki başarıları tarih boyunca sürmüştür ve birçok milletinde dikkatini çekmiştir. Eski Türkler milletlerini askeri güçleri saye-

⁹¹ Ergin, s. 27.

⁹² Ergin, s. 37-39.

⁹³ Ergin, s. 43, 49.

⁹⁴ Ergin, s. 81.

⁹⁵ Ölmez, s. 255.

sinde koruyorlardı⁹⁶. Askeri alanda sağlanan bu üstünlükte Türk kağanlarının rolü büyüktür ve onun önemli bir görevi de ordusunun başında sefere çıkmaktır.

Yazıtlarda, kağanların milletlerinin refahı, huzuru ve geleceği için seferlere çıktıkları anlatılmaktadır:

Kül Tigin Yazıtı doğu yüzü:

“[2] Dört taraf hep düşman imiş. Ordu sevk ederek dört taraftaki milleti hep almış, hep tâbi kılmış. Başlıya baş eğdirmiş, dizliye diz çöktürmüş. Doğuda Kadirkan ormanına kadar, batıda Demir Kapıya kadar kondurmuş. İki arasında

[12] ... Tanrı kuvvet verdiği için babam kağanın askeri kurt gibi imiş, düşmanı koyun gibi imiş. Doğuya, batıya asker sevk edip toplamış, yığmış...

[15] Kırk yedi defa ordu sevk etmiş, yirmi savaş yapmış. Tanrı lütfettiği için illiyi ülsizletmiş, kağanlıyı kağansızlatmış, düşmanı tâbi kılmış, dizliye diz çöktürmüş, başlıya baş eğdirmiş. Babam kağan öylece ili,

[16] töreyi kazanıp, uçup gitmiş. Babam kağan için ilkin Baz Kağanı balbal olarak dikmiş. O töre üzerine kağan oturdu. Amcam kağan oturarak Türk milletini tekrar tanzim etti, besledi. Fakiri zengin kıldı, azı çok kıldı”⁹⁷.

Sonrasında Kül Tigin’in amcası ile beraber sefer yapmaya devam ettikleri metinlerde geçmektedir. Onlar Yeşil Nehir, Şantung Ovası, Demir Kapı taraflarına ve Kırgız, Türkiş, On Ok ile Az kavimleri ülkelerine ordu sevk etmişlerdir.

Bilge Kağan Yazıtı doğu yüzü

“ [23] ... Milleti besleyeyim diye kuzeyde Oğuz kavmine doğru; doğuda Kitay, Tatabi kavmine doğru; güneyde Çine doğru on iki defa ordu sevk ettim ... savaştım. Ondan sonra Tanrı buyurduğu için, devletim, kısmetim var olduğu için, ölecek milleti diriltip besledim. Çıplak milleti elbiseli kıldım. Fakir milleti zengin kıldım”⁹⁸.

Bilge Kağan Yazıtı’ndaki bu metnin devamında Göktürklerin diğer seferleri de anlatılmaktadır. Göktürk Kağanı Tangut, Basmıl, Çik, Az, Kırgız, Türkiş, Karluk, Dokuz Oğuz, Oğuz gibi kavimlerin üzerine seferler düzenlemiştir. Göktürk yazıtlarından Kül Tigin ve Bilge Kağan’da sefer düzenlendiği yukarıdaki iki örnekle açıklansa da Tonyukuk Kitabesi’nde de bu konu hakkında bilgiler vardır⁹⁹.

Uygurların Taryat ve Moyun Çor/Şine Usu yazıtlarında yöneticilerinin sefer düzenledikleri ve savaştıkları anlatılmaktadır. Taryat Yazıtı’nda Uy-

⁹⁶ Ainur Nogayeva, Tursynkhan Kaiyrken, Zibagul Ilyassova, “Eski Türklerin Askerî Gelenekleri: Türk Askerlerinin Doğu ve Batı Asya’da Oynadığı Roller”, *Bilgi*, S.81, Ankara 2017, s.166.

⁹⁷ Ergin, s. 9-15.

⁹⁸ Ergin, s. 43.

⁹⁹ Bkz. Ergin, s. 65- vd.

gurların Göktürkler üzerine sefer yaptıkları anlatılmıştır¹⁰⁰. Moyun Çor/Şine Usu Yazıtı'nda da Göktürk, Çik, Tatar, Kırgız, Karluk, Basml, Türgeş, Çin'deki Oğuz ve Göktürler gibi kavimlerin üzerlerine Uygurların gidip savaştıkları hakkında bilgiler vardır¹⁰¹.

Yenisey Yazıtlarında da beyin sefere çıkıp düşman öldürdüğü konusu işlenmiştir¹⁰².

SONUÇ

Eski Türk yazıtları olayların yaşandığı dönemi anlatan tarihi kaynaklar oldukları için İslam öncesi Türklerin devlet ve millet anlayışlarını çağımıza aktaran mühim eserlerdir. Türk kağanın devlet ve millet için verdiği mücadele yazıtların ana temasını oluşturmuştur.

Yazıtlarda Türk kağanının en önemli vasfı seçilmiş bir kişi oluşudur ki bu durumda onu seçkin kılmaktadır. Çünkü Türklerde Tanrı yani en yüce varlık kağanı seçerek ona devleti yönetme yetkisini verir. Bu seçkin vasfının yanında Türk kağanının bilgili, erdemli, kahraman olması gerekirdi. Yazıtlarda bilgili ve erdemli kağanların devleti iyi idare ettikleri üzerine önemli mesajlar verilmiştir. Kahramanlık vasfı her Türk vatandaşında olması gereken bir özelliktir. Türk kağanı yazıtlarda sürekli sefere çıkan ve düşmanı ile savaşan bir kişi olarak tanıtılmaktadır. Kağan, savaştığı kavimleri itaat altına alarak devletinin gücünü arttırmıştır. Bu uğurda canla başla mücadele vermiştir.

Türk kağanları doğu-batı, kuzey-güney yönlü seferler düzenleyerek dünya milletlerini yönetmeyi amaçlamışlardır. İnsanlığın efendisi diyebileceğimiz Türk kağanı millet için görev ve sorumluluklar yüklenmiştir. Aslında yazıtlarda da tespit ettiğimiz kadarıyla kağan milleti için gece-gündüz demeden çalışmaktadır. Millettin fakir düşmemesi, esir olmaması, birlik ve beraberlik içinde yaşaması kağanın başlıca görevidir. Kağanın sefer düzenlemesi de millet içindir. Böylece millet içte huzurlu olacak ve dıştan gelecek tehlikelere karşı korunacaktır.

¹⁰⁰ Erhan Aydın, Uygur Kağanlığı Yazıtları, s. 39.

¹⁰¹ Aydın, s. 60-61.

¹⁰² Bu makalede "kahraman olması" başlığı altında Yenisey Yazıtlarındaki örneklerde beyin savaş yaptığı yani sefere çıktığı anlatılmıştır. Bkz. s. 7-8.

KAYNAKÇA

- Aydın, Erhan, *Uygur Kağanlığı Yazıtları*, Kömen Yayınları, Konya 2011.
- Aydın, Erhan, *Yenisey Yazıtları*, Kömen Yayınları, Konya 2015.
- Bogenbayev, Nurbolat, Calmırza, Aydın, "Eski Türk Dünya Görüşündeki "Kut" Ve "Karga" Kavramları", *Millî Folklor*, S. 103, Ankara 2014, ss. 69-80.
- Durmuş, İlhami, "Eski Türk Devletlerinin Oluşumunun Temel Unsurları", *Gazi Türkiyat*, S. 2, Ankara 2008, ss. 25-45.
- Erdan, Marcel, "Ongin Yazıtı", (Çev. Semih Tezcan), *Orhon Yazıtlarının Bulunusundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl Konulu 3. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu*, Ankara 2010, ss. 363-372.
- Ergin, Muharrem, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2010.
- Esin, Emel, *Orta Asya'dan Osmanlı'ya Türk Sanatında İkonografik Motifler*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2004.
- Göde, Kemal, "Türkler'de Devlet Anlayışı –Met'e den Atatürk'e- (M.Ö. 209-M.S. 1923)", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 2, Kayseri 1985, ss. 155-177.
- Gömeç, Saadettin Yağmur, *Kök Türk Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2016.
- Gömeç, Saadettin Yağmur, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, Berikan Yayınevi, Ankara 2014.
- Gömeç, Saadettin Yağmur, *Türk Tarihinden İzler IV*, Berikan Yayınevi, Ankara 2015.
- Gömeç, Saadettin, "Kagan ve Katun", *DTCF Tarih Araştırmaları*, S. 29, Ankara 1997, ss. 81-92.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2011.
- Kaşıkçı, Osman, "Eski Türklerde Devlet Başkanlığı-Hakanlık", *Türkler*, Ankara 2002, ss. 888-894.
- Koca, Salim, "Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı", *Türkler*, Ankara 2002, ss. 823-845.
- Mert, Osman, *Köli Çor Yazıtı ve Anıt Mezar Kompleksi*, Zafer Medya Ofset Matbaacılık, Erzurum 2015.
- Nogayeva, Ainur, Kaiyrken, Tursynkhan, Ilyassova, Zibagul, "Eski Türklerin Askerî Geleneği: Türk Askerlerinin Doğu ve Batı Asya'da Oynadığı Roller", *Bilig*, S. 81, Ankara 2017, ss. 165-183.
- Onat, Ayşe, Orsoy, Sema, Ercilasun, Konuralp, *Han Hanedanlığı Tarihi Hsiungnu (Hun) Monografisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2004.
- Orkun, Hüseyin Namık, *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- Ögel, Bahaeddin, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2011.
- Ögel, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi, 1*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993.
- Ögel, Bahaeddin, *Türklerde Devlet Anlayışı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016.
- Ölmez, Mehmet, *Orhun-Uygur Hakanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları Metin-Çeviri-Sözlük*, Bilgesu Yayıncılık, Ankara 2013.

- Rásóny, László, *Tarihte Türklük*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2007.
- Taneri, Aydın, *Türk Devlet Geleneği –Dün ve Bugün–*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1975.
- Tanyu, Hikmet, *İslâmlıktan Önce Türklerde Tanrı İnancı*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1980.
- Turan, Osman, “The Ideal of World Domination among the Medieval Turks”, *Studia Islamica*, 4, Paris 1955, pp. 77–90.
- Turan, Osman, “Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi”, *Türkler*, C. 2, Ankara 2002, s. 845-855.
- Turan, Osman, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2011.
- Yıldırım, Fikret, Aydın, Erhan, Alimov, Risbek, *Yenisey-Kırgızistan Yazıtları ve Irk Bitig*, BilgeSu Yayıncılık, Ankara 2013.
- Yusuf Has Hâcip, *Kutadgu Bilig*, II, (Çev. Reşid Rahmeti Arat), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.